

Отже, вітчизняна система кримінальної юстиції не забезпечує виконання зазначених завдань, а також належного стану правопорядку, ефективного захисту громадян, суспільства та держави від злочинних посягань. За оцінкою фахівців, легко звільнившись на початку 90-х рр. минулого століття від певних ідеологічних догм, вона ніби застигла у своєму розвитку. Численні зміни, що вносяться до кримінального та кримінально-процесуального законо-

давства, а також намагання оптимізувати діяльність органів кримінальної юстиції не мають системного характеру і переважно спрямовані на задоволення відомчих інтересів. Повсякденним явищем стали корупція і зловживання владою у правоохоронних органах та в судах. Довіра суспільства до них є надзвичайно низькою, що не забезпечує їх ефективності. Отже, без сумніву, кримінальна юстиція України потребує негайних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міщенко С.Г. Основні напрями забезпечення ефективної діяльності кримінальної юстиції України у протидії злочинності // перспективи та пріоритети розвитку юридичної науки : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (14–15 жовтня 2010 року): у 2-х ч. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2010. – Ч. 2. – 124 с. – С. 115-117.
2. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 травня 2011 р. № 597.
3. Конституція України : за станом на 28.04.2009 // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

УДК 343.915

ПРАКТИКА УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАПОБІГАННІ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА БЕЗДОГЛЯДНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

THE PUBLIC PARTICIPATION PRACTICE IN THE MINORS' HOMELESSNESS AND NEGLECT PREVENTION IN UKRAINE

Самойлова О.М.,

молодший науковий співробітник

сектору дослідження проблем запобігання злочинності

*Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

Стаття присвячена ролі та участі громадськості у запобіганні дитячій безпритульності та бездоглядності. Розглянуто сучасну практику залучення потенціалу громадськості та громадських організацій до діяльності щодо виявлення і недопущення цих негативних соціальних явищ.

Ключові слова: безпритульність, бездоглядність, неповнолітні, громадськість, громадські організації, запобігання.

Статья посвящена роли и участию общественности в предупреждении детской беспризорности и безнадзорности. Рассмотрена современная практика привлечения потенциала общественности и общественных организаций к выявлению и недопущению этих негативных явлений.

Ключевые слова: беспризорность, безнадзорность, несовершеннолетние, общественность, общественные организации, предупреждение.

The article is devoted to the public's role and participation in the prevention of children's homelessness and neglect. The modern practice of the public and public organizations' potential attraction to the detection and prevention of these negative phenomena has been considered.

Key words: homelessness, neglect, minors, public, public organizations, prevention.

Постановка проблеми. Безпритульність та бездоглядність дітей є одними з найгостріших проблем сьогодення. Складність та багатоаспектність феномена дитячої безпритульності та бездоглядності викликає неоднозначні оцінки його масштабів. Відмінності у показниках щодо цієї категорії дітей визначаються латентністю даної проблематики, недостатнім їх обліком, складністю та динамічністю досліджуваного явища. Якщо говорити про офіційну статистику відносно таких підлітків в Україні, то фактично вона відсутня [1, с. 102]. За неофіційними ж даними, загальна кількість неповнолітніх, що живуть на вулиці, коливається від 40 до 200 тисяч. Більшість із них складають діти віком від 6 до 16 років – 76%, дошкільнята – 13%, підлітки старше 16 років – 11%. Лідерство за кількістю безпритульних та бездоглядних дітей у масштабах України зберігається за східними областями: Донецька, Луганська, Харківська. Це не є випадковим, оскільки промислові центри, розвинута інфраструктура, мережа розважальних закладів створюють сприятливе середовище для пристосування до вуличного життя [2, с. 56–57].

Приділення уваги до цієї категорії неповнолітніх не викликає сумніву, адже нерозривно пов'язаними з безпритульністю та бездоглядністю є такі фонові явища злочинності, як жебракування, проституція, наркотична, ток-

сична та алкогольна залежності. Як відомо, зловживання спиртними напоями найбільш згубно відбивається на дитячому організмі, завдає йому непоправної шкоди, призводячи до деградації особистості дитини, занепаду її моральних цінностей, погіршення фізичного та психічного здоров'я. У підлітків процес алкоголізації та настання алкогольної залежності відбувається набагато швидше, ніж у дорослих, і вулиця, на жаль, безжалісно «сприяє» цьому. Втім, що говорити про бездоглядних та безпритульних дітей, якщо, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, 40% усіх українських підлітків систематично вживають спиртні напої. Такий показник залишає Україну на першому місці в світі за масштабами розвитку дитячого алкоголізму.

Ще однією проблемою, яка неодмінно супроводжує безпритульність та бездоглядність, є підвищена ввічливість таких підлітків. Світогляд, психологія та спосіб життя останніх легко перетворюють їх на жертв злочинів різноманітної спрямованості.

Викладене свідчить, що нагальними заходами сьогодення має стати проведення роботи з виявлення і недопущення підліткової безпритульності та бездоглядності. Слід констатувати, що заходи профілактики цих явищ, що вживаються останніми роками державою, змогли подо-

лати тенденцію до їх збільшення. Проте досягнути максимальної ефективності в цьому питанні, на наш погляд, можливо лише шляхом консолідації зусиль держави, громадських організацій та суспільства.

Враховуючи викладене, **метою статті** є дослідження практики участі громадськості у запобіганні бездоглядності та безпритульності неповнолітніх в Україні.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблеми бездоглядності та безпритульності неповнолітніх у своїх працях приділяють увагу вчені різних наукових галузей: педагогіки, соціальної педагогіки, психології, соціології тощо. У кримінологічній науці дитяча бездоглядність та безпритульність розглядаються в основному в контексті вивчення злочинності неповнолітніх. У цьому ракурсі зазначені явища були розглянуті в працях таких вчених, як Ю.М. Антонян, Ю.А. Абрисімова, І.Г. Богатирьов, В.В. Голіна, О.М. Джужа, А.І. Долгова, В.П. Ємельянов, Ю.С. Завгородня, К.Є. Ігошев, В.М. Кудрявцев, Н.С. Юзікова та ін. Разом з тим аналіз цієї наукової літератури показав, що практика участі громадськості у запобіганні цим негативним явищем майже не досліджувалася.

Виклад основного матеріалу. Відмітимо, що, згідно зі ст. 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», безпритульними вважаються діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання [3].

Безпритульності неповнолітніх часто передують їх бездоглядність. Зазначимо, що законодавчого визначення терміна «бездоглядність» так і не отримав, хоча доволі часто використовується в юридичній термінології. Переважна більшість сучасних дослідників розглядають дитячу безпритульність як більш вузьке поняття (відсутність у дитини місця проживання й виховання, відсутність батьків або розрив із батьківською сім'єю або особами, які замінюють батьків), а дитячу бездоглядність – як більш широке (недостатність виховного впливу на дитину батьків і школи; проведення більшості часу на вулиці, негативний вплив батьків на дитину, внаслідок чого вона виходить на вулицю) [4, с. 12]. Отже, остання є наслідком відсутності батьківського нагляду, турботи, взаєморозуміння у родині. Неприятна атмосфера в сім'ї, жорстокість або навіть насильство можуть бути викликані зловживанням батьками або одним із них алкоголем, наркотиками, веденням асоціального способу життя, наявністю психічних захворювань тощо. Водночас нерідко покинутими та обділеними діти стають й у зовні благополучних родин. Так, бажаючи забезпечити дитину всім найкращим, батьки вимушені багато працювати, влаштуватися на заробітки за кордоном тощо. За таких обставин діти часто не отримують належної уваги, стають наданими самі собі, неконтрольованими, більше часу приділяють знаходженню на вулиці, нерідко обираючи сумнівні компанії, а іноді й взагалі тікають з дому. Зазначимо, що за минулий рік тільки на Харківщині понад 200 дітей втекли зі своїх домівок [5]. При цьому зауважимо, що, за оцінками експертів Державного інституту проблем сім'ї та молоді, лише 10% батьків реально докладають зусилля для розшуку підлітків, які бродяжать [2, с. 55]. Підкреслимо, що більшість таких підлітків, вихідців з неблагополучних родин, згодом вчиняють злочини та інші правопорушення. Так, за даними проведеного дослідження, яке стосувалося вивчення особи неповнолітнього корисно-насильницького злочинця, кожна друга сім'я характеризувалася складними взаєминами, наявністю антисупільних, аморальних, злочинних звичок і традицій, а кожний десятий підліток, який вчинив злочин, був безхатченком [6, с. 9].

Безпритульність та бездоглядність неповнолітніх можна виявити різними шляхами. Найчастіше це відбувається шляхом повідомлень вчителів, членів батьківського комітету, медиків, сусідів, інших представників громадськості. На законодавчому рівні діяльність останніх закріплена у

ст. 5 Закону України «Про охорону дитинства», де зазначається, що трудові колективи, благодійні та інші громадські організації, фізичні особи можуть брати участь у забезпеченні реалізації заходів з охорони дитинства, поліпшення становища дітей, створення розвиненої системи патронажу дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, підтримки батьків або осіб, які їх замінюють, заходів, спрямованих на забезпечення відповідних умов для виховання, освіти, всебічного гармонійного культурного і фізичного розвитку дитини [7].

На сьогодні в нашій країні діє доволі багато неспеціалізованих та частково спеціалізованих громадських організацій, що проводять роботу із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності на різних рівнях. На етапі ранньої профілактики безпритульності та бездоглядності громадські організації здійснюють свою діяльність у напрямі підвищення ролі сім'ї, стримування процесів її розпаду, укріплення сімейних цінностей, відродження кращих сімейних традицій, виховання поваги до закону та норм суспільної моралі, формування здорового способу життя серед дітей та молоді. У цьому векторі діє міжнародний благодійний фонд «Спорт і діти», який створений для популяризації спорту в Україні. Організація підтримує спортивні клуби та федерації, заохочує молодих спортсменів, залучає дітей до участі в спортивних секціях, сприяє проведенню професійних змагань, приймає участь у програмах, спрямованих на пропаганду здорового способу життя та фізичної культури.

Ефективним заходом запобігання дитячій бездоглядності є організація змістовного дозвілля підлітків, що передбачає їх участь у гуртках за інтересами, факультативах, конкурсах, відвідування театрів, музеїв, виставок тощо. Важливо залучати до цієї діяльності тих підлітків, які складають «групу ризику». Таку роботу проводить, наприклад, Харківський обласний благодійний фонд «Соціальна служба допомоги». На його базі функціонує центр дитячої творчості для дітей з малозабезпечених та багатодітних сімей, який включає у себе близько 20 різноманітних гуртків та секцій, постійно організовуються екскурсії, працює благодійна дитяча ідальня.

Чимале значення у запобіганні бездоглядності неповнолітніх, на наш погляд, може мати організація в школах учнівського самоврядування. За допомогою участі в діяльності таких органів відбувається залучення учнівської громади та кожного школяра до організації свого життя, самовиховання, формування моральних якостей, виховання почуттів колективізму, відповідальності, дисципліни. Органи шкільного самоуправління планують та організують позакласну та позашкільну роботу учнів, контролюють відвідування ними секцій та гуртків, встановлюють шефство старших класів над молодшими, здійснюють роботу із запобігання насильству над дітьми та злочинності неповнолітніх шляхом розповсюдження брошур, проведення різноманітних лекцій, занять, бесід, на кшталт «Ні насильству», «Я і мої батьки», «Злочин і покарання» тощо. Крім цього, за допомогою цих органів утворюються та проводяться профілактичні рейди «Діти вулиці», «Вечірній час», «Шкільна перерва» тощо.

Якщо перехід від бездоглядності до безпритульності все-таки відбувся і дитина опинилася на вулиці, необхідно негайно вдатися до рішучих кроків щодо її своєчасного виявлення та реабілітації. У цьому напрямі відносно новим методом роботи, який починають використовувати громадські організації в Україні, є аутріч-робота. Аутріч (англ. out – поза; reach – досягти, охоплювати) – це активні дії по встановленню і підтримці контакту з закритою цільовою групою, для проведення роботи з нею шляхом відвідування місць збору та/або мешкання її представників. Тобто сутність цієї роботи полягає у проведенні профілактичних заходів поза стінами установ, в умовах, звичних для останніх.

Аутріч-роботою можуть займатися як представники цільових груп, так і люди, що не відносяться до цієї групи (медичні, соціальні працівники, добровольці), після проходження спеціальної підготовки.

Таку діяльність у своїй роботі використовує благодійний фонд «Дорога додому» (м. Одеса). На базі фонду працює служба «Соціального патруля». Співробітники цієї служби допомагають дітям і підліткам, що потрапили на вулиці, знову знайти дах над головою, пройти медичне лікування, з тим, щоб повернутися в нормальне життя без наркотиків і локів теплотрас. Щодня два мікроавтобуса з командою «Соціального патруля», що складається з соціального та медичного працівників, а також аутріч-працівника, виїжджають у різні райони міста. В якості аутріч-працівників виступають хлопці, які раніше жили на вулиці. Вони добре знають спосіб життя вуличних дітей, їх звички та місця проживання. Автобуси приїжджають у вже відомі «гарячі точки», обстежують покинуті будівлі,ринки, пляжі, парки – всі ті місця, де можуть знаходитися вуличні діти. В автобусі завжди є гаряча їжа, продуктові пайки, медикаменти, засоби гігієни, одяг. Співробітники команди «Соціального патруля» намагаються підвищити рівень мотивації вуличних підлітків до зміни поведінки, способу життя, отримання допомоги, вирішення проблем з сім'єю.

Силами громадських організацій створюються та функціонують недержавні дитячі соціальні притулки, центри соціальної реабілітації неповнолітніх, кризові центри тощо. У таких закладах дитина забезпечується повноцінним харчуванням, отримує одяг, взуття, медичну допомогу, консультацію педагогів, психологів тощо. Спеціалісти центрів ведуть систематичну роботу з батьками, опікунами, асоціальними родинами, надають їм безкоштовні консультації. Практично у всіх організаціях працює «Телефон довіри».

На шляху до подолання дитячої безпритульності та бездоглядності ефективним убачаються розвиток і підтримка волонтерського руху в нашій державі. Згідно із Законом України «Про волонтерську діяльність», волонтером є фізична особа, яка досягла вісімнадцятирічного віку та здійснює волонтерську діяльність на добровільній та безоплатній основі. Волонтерською діяльністю, у свою чергу, визнається добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями. В окресленій нами сфері волонтери займаються соціальною допомогою неповним та багатодітним сім'ям, соціальною опікою «проблемних» дітей, організують їм осередки активного, пізнавального дозвілля, проводять міні-лекції, дискусії з різної тематики, розповсюджують інформаційні буклети щодо шкідливого впливу на організм алкоголю, наркотиків тощо, залучаються до проведення рейдів по місцях найбільшого скупчення бездоглядних та безпритульних підлітків.

Висновки. Таким чином, взаємодія державних органів із громадськими організаціями та громадськістю, використання потенціалу останніх у діяльності по запобіганню дитячій бездоглядності та безпритульності є одним із дієвих механізмів підвищення якості та ефективності вирішення цих нагальних соціальних проблем. Утім, зазначимо, що на сьогодні й досі невизначеними залишаються напрями їх співробітництва. У системі заходів, спрямованих на подолання безпритульності та бездоглядності, державні та громадські установи діють або як окремі суб'єкти, або, більш того, сприймають один одного як конкуренти [8]. Вкрай важливо налагодити цей зв'язок, усебічно підтримувати розповсюдження такої діяльності та включення громади до активної суспільної діяльності поза сферою її службових, професійних обов'язків або навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рень Л.В. Причини дитячої бездоглядності та безпритульності: спроба комплексного аналізу [Електронний ресурс] / Л.В. Рень // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2013. – № 11(2). – С. 102-107. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vlup_2013_11\(2\)_17.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vlup_2013_11(2)_17.pdf).
2. Доля Ірина Миколаївна. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика / І.М. Доля // Стратегічні пріоритети: зб. наук. пр. – К. : Нац. ін-т стратег. досліджень, 2010. – № 1-2(14-15). – С. 55-59.
3. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей : Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354.
4. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям : метод. посіб. / О.В. Безпалько, Л.П. Гурковська, Т.В. Журавель та ін.; за ред. І.Д. Зверевої, Ж.В. Петрочко. – К. : Вид. дім «Калита», 2010. – 376 с.
5. Понад двісті дітей втекли з дому в минулому році на Харківщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slk.kh.ua/news/padzvichajni-podiyi/v-minulomu-rotsi-na-kharkivshchini-vtekli-z-domivok-213-ditej.html>. – Заголовок з екрана.
6. Маршуба М.О. Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього корисливо-насильницького злочинця в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М.О. Маршуба ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2014. – 20 с.
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
8. Напрями співпраці державних органів влади і громадських структур у реалізації програм із подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на сході України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/17.htm>. – Заголовок з екрана.